

Андрій Грубінко,

доктор історичних наук, професор, професор
кафедри теорії та історії держави і права,
директор Центру стратегічної аналітики
та міжнародних студій Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ (НДРС) (НА ПРИКЛАДІ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН)

Розглянуто шляхи оптимізації індивідуальної роботи студентів на прикладі запропонованої автором моделі Комплексного практичного індивідуального завдання з навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» відповідно до положень Стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право». На основі власного науково-педагогічного досвіду викладача проаналізовано доцільність та рівень ефективності цього виду індивідуальних завдань, конкретні проблеми його впровадження у навчальний процес.

Ключові слова: індивідуальна робота студентів, індивідуальні завдання, комплексне практичне індивідуальне завдання, навчальна дисципліна, стандарт вищої освіти, історія держави і права зарубіжних країн.

Грубінко А.

Методика організації індивідуальної учебно-исследовательской работы студентов (УИРС) (на примере историко-правовых дисциплин)

В статье рассмотрены пути усовершенствования индивидуальной работы студентов на примере представленной автором модели Комплексного практического индивидуального задания с дисциплины «История государства и права зарубежных стран» в соответствии с положениями Стандарта высшего образования Украины по специальности 081 «Право». На основе собственного научно-педагогического опыта преподавателя проанализированы необходимость и уровень эффективности этого вида индивидуальных заданий, конкретные проблемы его реализации в учебном процессе.

Ключевые слова: индивидуальная работа студентов, индивидуальные задания, комплексное практическое индивидуальное задание, учебная дисциплина, стандарт высшего образования, история государства и права зарубежных стран.

Hrubinko A.

Methodology of organization of individual educational and research student's work (ERSW) (on the example of historical- legal disciplines)

The article considers ways to optimize the individual work of students on the example of the proposed model of the Complex practical individual task in the discipline «History of State and Law of Foreign Countries» in accordance with the provisions of the Standard of Higher Education in specialty 081 «Law». On the basis of own teacher's experience expediency and level of efficiency this type of individual tasks, concrete problems it introduction in an educational process are analysed.

Noted that creative (heuristic) close to the scientific understanding and synthesis of the work is possible only as a result of the organization of self-study with mandatory presence goal setting and achievements through effective technological schemes of self-education. In addition, such work must be more individual according to the level of student's creative capabilities, his academic achievements, interests, educational activity, etc. It able to implement the Complex of practical individual task (CPIT). Practical implementation of this form of individual work of students is carried out in West Ukrainian National University since 2011. The purpose of performing CPIS on the «History of State and Law of Foreign Countries» is mastering by the students the skills of research main problems and sources of development statehood and the rights of countries which are studied.

The structure CPS included three tasks. The topics are arranged in chronological order. Task 1 – an independent analysis and evaluation by the student some situation or issue of concern. Task 2 – an independent analysis by the student the text of the normative act or its particular parts (individual articles or sections) and on its basis drawing up of situational tasks (incident). Task 3 – search by the student of literature to a particular topic.

Keywords: *student's individual training, individual tasks, the Complex practical individual task, study course, standard of higher education, history of state and law of foreign countries.*

Постановка проблеми. Якісна освіта як складова суспільно-економічної діяльності є основою розвитку будь-якої країни, а в період інформаційного суспільства стала базовою умовою конкурентоспроможності держав, їхньої національної безпеки, впливу на глобальні економічні й соціально-політичні процеси. Якість вищої освіти покладена в основу побудови загальноєвропейського освітнього простору, системи освіти належних до нього країн. У сучасній вищій освіті, зокрема в процесі підготовки юристів, відбувається глибинна еволюція, суть якої полягає у зміні парадигми формування змісту освіти – перехід від знаннево-орієнтованого підходу до діяльнісного особистісно-орієнтованого [1; 2]. Сучасний стан інформаційного забезпечення суттєво змінює до консультативно-оглядового означення проблеми й аналізу можливих напрямків її вирішення. Вирішення проблеми – за студентом.

Методологія процесу навчання та оцінювання знань студента згідно з Кредитно-модульною системою організації навчального процесу полягає у його переорієнтації із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму та на організацію самоосвіти студента з елементами дослідництва. Саме з цього рівня підготовки починають формуватися компетенції науковця-дослідника. Усі світові й запропоновані останнім часом національні стандарти в основу навчання ставлять самостійну, творчу роботу особи, яка навчається. На цьому принципі також базуються новітні, у т. ч. інформаційні технології навчання. У структурі навчального навантаження студента за системою ECTS самостійна та індивідуальна робота розглядаються як одні з основних компонентів навчальної діяльності студента, що повинні займати значну частину його навчального навантаження. Як показують різні моніторинги, часто причиною неуспішності студента в сучасних умовах соціально-економічного, політичного, психологічного і побутового перевантаження є його не вміння організувати свою навчальну діяльність поруч із соціальною та побутовою зайнятістю. Тому завданням нинішнього дня для педагога є допомога студенту в організації навчальної та інших видів діяльності, чітке розмежування тих видів навчальних робіт, які виконуються в аудиторії та в позааудиторний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників з вказаної проблематики відзначимо М. Білуху, В. Ковальчук, О. Крушельницька, Г. Пономарьову, Н. Сидорук, В. Шейко та ін.

Мета дослідження – проаналізувати методичні прийоми вдосконалення організації індивідуальної навчально-дослідницької роботи студентів (НДРС) (на прикладі історико-правових дисциплін).

Виклад основного матеріалу дослідження. У навчальних планах спеціальностей все чіткіше реалізується тенденція до скорочення аудиторних годин та збільшення кількості годин, що відводяться на самостійну роботу студента. Згідно з чинним законодавством України на самостійну роботу рекомендується відводити біля 60% навчального часу, оскільки ціна кредиту становить 30 год., а на аудиторну роботу студента відводиться до 24 год./тиждень [3]. Традиційно склалося, що студент у цей час самостійно опрацьовує конспекти лекцій, літературу до тем, що виносяться на практичні й семінарські заняття, самостійно складає конспекти з тем, які виносяться на самостійне вивчення, виконувати реферати тощо. Останнім часом форми такої роботи урізноманітнилися пошуком інформації в системі Інтернет, виконанням найпростіших завдань на комп'ютерній техніці. Однак в усіх випадках ми маємо справу тільки з інформаційно-пошуковими формами роботи, суть яких зводиться до суто технічної діяльності, а факт існування звіту визнається як фактор успішного засвоєння опрацьованого матеріалу. Такі завдання не вимагають навіть глибокої систематизації, не говорячи про творче осмислення, конструювання чи моделювання. Такі форми роботи практично не оцінюються, бо передбачається врахування їхніх результатів для оцінювання знань, здобутих студентом під час їх виконання. Однак відомо, що ефективність такої самостійної роботи є надто низькою і ретельно виконує її лише частина, як правило, студентів, які успішно навчаються.

Творча (евристична), наближена до наукового осмислення й узагальнення робота можлива лише як результат організації самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній цілепокладання та його досягнення за допомогою ефективних технологічних схем самоосвіти [4, с. 91]. Крім того, така робота повинна бути індивідуалізованою з урахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності тощо.

Фундаментальне значення у підготовці сучасного фахівця-юриста має система знань історико-правового спрямування, складові якої забезпечують наукове підґрунтя, методологічну базу та фаховий інструментарій для вивчення галузевих і міжгалузевих напрямів юриспруденції. Як ми зазначали раніше, мета історико-правової освіти – пізнання закономірностей еволюції держави і права країн світу, досвіду

практичного застосування державно-правових інструментів та юридичних технологій, сформованих у минулому та історично обумовлених об'єктивними суспільними процесами, їх використання в сучасних державно-правових системах [2, с. 124]. Саме суспільно-історична практика породжує об'єкт пізнання, висуває його на перший план для подальшого теоретичного осмислення, зокрема проблеми джерел права, діалектики правової діяльності та правових відносин як форми і результату цього різновиду соціальної діяльності. Ефективна реалізація цієї мети здійснюється тільки в межах мотиваційно-ціннісної моделі діяльності студента, яка спрямована на задоволення як його власних потреб, так і на досягнення суспільно значимого результату.

«Історія держави і права зарубіжних країн» є самостійною науковою і навчальною дисципліною історико-теоретичного циклу, обов'язковою в системі юридичних наук та юридичної освіти. В рамках дисципліни вивчається процес становлення і розвитку державно-правових систем різних країн світу протягом всіх основних історичних періодів: від найдавніших часів формування перших цивілізацій до початку ХХІ ст. Вона характеризується широкою інформативністю та є дієвим інструментом формування історичної і правової свідомості майбутніх юристів. Без систематичної самостійної роботи з навчальним матеріалом неможливо засвоїти його якісно. Особливого значення дослідження історико-правових проблем набуває в часи переосмислення традиційних, заідеологізованих підходів до вивчення державних інститутів минулих часів та до оцінювання найвидатніших пам'яток світової правової спадщини.

Винятково важливу роль у засвоєнні студентом системи історико-правових знань відіграє його індивідуальна робота – форма організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для найбільш повної реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їхніх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Вона є не тільки основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від аудиторних навчальних занять без прямої участі викладача, а й спонукає його до евристично-пошукових способів діяльності з опанування як загальнотеоретичних знань, так і прикладних професійних компетенцій [2; 5].

У практиці викладання навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» ми застосовуємо такі форми індивідуальної роботи:

- *консультація* – проводиться з метою отримання студентом відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання, для пояснення певних теоретичних положень або аспектів їхнього практичного застосування. У процесі консультацій (особливо поточного консультування) використовується діагностичне тестування знань студентів (усне і письмове) для виявлення ступеня засвоєння окремих теоретичних положень, теорій, закономірностей, рівня сформованості практичних умінь і навичок, перевірки ефективності прийомів і методів навчання, що використовуються під час аудиторних занять;

- *індивідуальні завдання* – форма організації навчання, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Такі завдання студенти виконують самостійно під керівництвом викладача.

Відповідним до інноваційних технологій навчання різновидом індивідуальних завдань є *Комплексне практичне індивідуальне завдання (КПІЗ)* – вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, запроваджений у 2011 р. в навчальний процес у Західноукраїнському національному університеті, що використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу. Загальна мета КПІЗ – самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення і практичне застосування знань студентів з дисципліни, розвиток навичок самостійної роботи. *Метою виконання КПІЗ з «Історії держави і права зарубіжних країн»* є оволодіння студентами навиками дослідження основних проблем та джерел розвитку державності і права країн світу, що вивчаються.

КПІЗ виконує самостійно кожен студент у вигляді дослідження окремих практичних проблем розвитку державно-правових систем країн і регіонів світу на основі самостійного аналізу текстів відповідних пам'яток права, чинних нормативно-правових актів, наукової літератури. КПІЗ охоплює всі теми дисципліни.

До структури КПІЗ входять три завдання, тематика яких побудована за хронологічним принципом (завдання 1 – держава і право Стародавнього часу і Середньовіччя; завдання 2 – держава і право Нового часу; завдання 3 – держава і право Новітнього часу).

Завдання 1 передбачає самостійний аналіз та оцінювання студентом наведеного твердження, ситуації чи проблемного питання. Студент повинен викласти у письмовій формі (у формі твору) власні міркування із зазначеної проблеми. Наприклад: «Проаналізувавши Велику Хартію вольностей, виділіть

зобов'язання короля, що стосуються окремих верств населення (по кожній верстві окремо) та всього населення Англії в цілому. Чи можна вважати цей документ своєрідною англійською конституцією? Відповідь обґрунтуйте»; «Як змінилося тлумачення поняття злочину від середньовіччя до сучасності? Відповідь підтвердьте цитатами з правових документів» тощо [5, с. 97].

Завдання 2 передбачає самостійний аналіз студентом тексту нормативного акта або його конкретної частини (окремих статей чи розділів). На основі проведеного аналізу студент повинен вибрати з тексту акта конкретний випадок реалізації правовідносин та придумати на його основі ситуаційну задачу (казус). В кінці студент повинен подати спосіб юридичного вирішення ситуації з посиланням на конкретну статтю нормативного акта. Наприклад, якщо у завданні варіанта зазначено «Цивільний кодекс 1804 р. (порядок спадкування)», студент повинен відшукати відповідну групу статей цієї пам'ятки права, обрати для себе передбачений у них приклад правовідносин та описати їх як імовірну життєву ситуацію. Приклад: «По смерті торговця Жана залишилася дружина. Подружжя не мало дітей. Хто має право першості спадкування майна, залишеного покійним Жаном?» [6, с. 447]. Студенту пропонується надати відповідь на задачу за таким зразком: «Згідно зі статтею 723 Цивільного кодексу 1804 р. за відсутності законних спадкоємців (спільних дітей подружжя), а також законно визнаних позашлюбних дітей (стаття 753), право першості на спадкування майна покійного Жана має його вдова».

Завдання 3 передбачає пошук студентом спеціальної літератури до визначеної теми. Кожна тема має комплексний характер і розкриває окремі питання тематики дисципліни. Наприклад: «Револуція в Росії 1905 – 1907 рр.: етапи, законодавство, наслідки»; «Розвиток німецької державності у післявоєнний період. Об'єднання Німеччини»; «Режими «народної демократії» в країнах Центрально-Східної Європи» [5, с. 102, 104–105]. Пошук джерел можна здійснювати у бібліотеках та читальних залах, книгарнях, у мережі Інтернет. Обсяг підібраних джерел за кожною темою – не менше 20 позицій. До переліку повинна входити лише література, видана від 2005 року до сьогодні. Можна підбирати літературу українською, а також російською та англійською мовами (за умови їх володіння студентом). До переліку джерел рекомендовано включати: наукові монографії з проблеми; наукова періодика (статті в наукових журналах і збірниках); публікації документів з проблеми; коментарі до законодавчих актів; публікації у періодичній пресі; мемуарна та науково-публіцистична література. Залучення до списку літератури посібників і підручників з «Історії держави і права зарубіжних країн», інших теоретико-правових та галузевих навчальних дисциплін є недопустимим.

Технологія виконання КППЗ:

- студент обирає один варіант завдання до кожного залікового модуля із запропонованого списку відповідно до свого порядкового номера у списку студентів групи. Внаслідок самовільної зміни номера варіанта і виду завдання чи їх неправильне зазначення у робочому зошиті відповідний заліковий модуль не зараховується;

- студент виконує КППЗ протягом семестру;

- студент зобов'язаний надавати викладачеві звіти про виконання завдань КППЗ згідно з визначеним графіком (до кожного змістового модуля), вчасно здати остаточно оформлений робочий зошит КППЗ з усіма виконаними завданнями і захистом результатів їх виконання у попередньо визначені терміни;

до структури робочого зошита, який студент здає викладачеві для оцінювання, входять титульна сторінка і виконані завдання.

Оцінювання КППЗ. Підсумкову оцінку за виконання КППЗ викладач виставляє за підсумками оцінювання виконання окремих завдань відповідно до графіку здачі залікових модулів з дисципліни. Напередодні здачі кожного із залікових модулів студент зобов'язаний представити викладачу результати виконання відповідного завдання КППЗ для проміжного оцінювання. Підсумкову оцінку за виконання КППЗ викладач ставить з урахуванням рівня успішності виконання студентом окремих завдань КППЗ. Позитивна оцінка за виконання КППЗ (від 60 до 100 балів) може бути виставлена лише у разі, якщо його результати відображають самостійне виконання студентом відповідних завдань та за умови належного оформлення робочого зошита. За умови невиконання зазначених правил завдання повертається студенту для обов'язкового доопрацювання.

Успішне виконання КППЗ реалізується за умови забезпечення самостійної роботи студента відповідними засобами його діяльності:

- навчальним посібником [6], що побудований за регіонально-цивілізаційним (розгляд основних тенденцій розвитку держави і права країн за регіональною і цивілізаційною належністю), історико-хронологічним (виклад матеріалу у хронологічній послідовності), проблемно-правовим та порівняльно-пра-

вовим підходами; наведено найбільш відповідні приклади (типи) державно-правових систем ключових регіонів світу, що історично визначали і нині визначають основні тенденції розвитку держави і права або мали безпосередній вплив на формування державності і права України у різні періоди її історії (Росія, країни Центрально-Східної Європи). Структура матеріалу посібника передбачає його поділ на теми, що складаються з таких частин: 1) *теоретичні питання* (виклад змісту основних питань, що виносяться на обговорення із використанням схем і таблиць для кращого засвоєння матеріалу); 2) *словник* термінів і понять (додаткова інформація для кращого засвоєння студентами матеріалу), розміщених впродовж тексту і виділених курсивним шрифтом; 3) *практичні завдання*: питання для самоконтролю (мають на меті перевірити глибину засвоєння та узагальнити опрацьований матеріал, містять проблемні завдання); «доповідь речення»; творчі завдання (заповнення і складання логічних схем і таблиць); «розв'яжіть задачі» (вирішення правових казусів-фабул на основі опрацювання тексту пам'ятки права, розміщеної наприкінці теми); «дайте відповідь на тестові завдання»; 4) *література* до кожної теми (спрямована на додаткове опрацювання теоретичних питань, охоплює монографії, підручники і посібники, матеріали наукової періодики, довідкову літературу і хрестоматії); 5) *першоджерела* (витяги з текстів пам'яток права і чинних нормативних актів). Таке структурування і наповнення тем посібника, різноманіття дидактичних завдань репродуктивного та конструктивно-творчого характеру дають змогу ефективно засвоїти великий за обсягом і насичений матеріал, отримувати системні знання і навички їх практичного застосування;

• методичними рекомендаціями [5], що містять: робочу програму дисципліни; розгорнутий виклад основних питань лекційного курсу; питання для обговорення, методичні завдання та літературу для підготовки до семінарських занять; тестові завдання; методичні вказівки й тематику самостійної роботи студентів (СРС); тематику та методичні поради для виконання Комплексного практичного індивідуального завдання (КПІЗ); методичні поради для виконання комплексної контрольної роботи (ККР); питання для підготовки до екзамену; термінологічний словник;

• комплексом тестових завдань і задач для самоконтролю;

• інтерактивним навчально-методичним комплексом, який містить мультимедійні презентації до кожної теми, підбірку класичної та найновішої навчальної і наукової літератури, рекомендовані Інтернет-джерела, комплекс матеріалів для дистанційної форми навчання.

Вказана методологія організації індивідуальної навчально-дослідницької роботи студентів відповідає цілям та передбаченим компетентнісним складовим Стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Відповідно до прийнято МОН чинного Стандарту, до цілей навчання входить «формування здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання у сфері права з розумінням природи і змісту його основних правових інститутів, а також меж правового регулювання різних суспільних відносин» [7]. Інтегральна компетентність передбачає «здатність фахівця-бакалавра розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов», що передбачено комплексом запропонованих студентам індивідуальних завдань з вказаної дисципліни. Їхнє застосування в навчальному процесі забезпечує формування набору таких загальних компетенцій, що зазначені у Стандарті: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність бути критичним і самокритичним. Набір формованих спеціальних компетенцій охоплюватиме: знання і розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів (у цьому й сутність системного дослідження історико-правового процесу); повагу до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їхньої правової природи; знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права; здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції; здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності; здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їхнього правового характеру і значення.

Висновки. У підсумку зазначимо, що КПІЗ є ефективним навчальним діяльним модулем, який студент виконує самостійно і оцінюється як частка навчального курсу з урахуванням у загальній оцінці за курс. Це надає вагомості роботі і робить її зміст вартісним. Він визначає зміст, технологію самостійної роботи студента, структурує її, виключає списування, дублювання видів робіт та сприяє індивідуальній відповідальності студента за виконану роботу. КПІЗ містить елементи пошукової, часто науково-дослідної діяльності і є чинником залучення студента до науково-дослідницької роботи, яка може бути основою виконання курсової, дипломної, магістерської роботи тощо.

Однак кількарічна практика використання КППЗ засвідчила наявність проблем:

- 1) стандартизація форм і технологій виконання КППЗ з різних навчальних дисциплін;
- 2) недостатнє інформаційне насичення і забезпечення, особливо новітньою науковою та методичною інформацією;
- 3) недостатньо чітко визначено вагу КППЗ у підсумковій оцінці за курс;
- 4) несистематичність роботи студента над виконанням завдань КППЗ протягом семестру, звичка до здачі стандартного реферату наприкінці семестру замість спроби створення самостійного аналітичного продукту;
- 5) час на перевірку завдань КППЗ не передбачено в академічному навантаженні викладача.

Досягнуті у підсумку застосування вище розглянутої методології результати навчання охоплюватимуть невід'ємні елементи соціально-гуманітарної ерудованості, дослідницьких та комунікативних навичок, професійної самоорганізації, праворозуміння та правозастосування, передбачених Стандартом вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Зростання навчально-методичної ваги самостійної роботи студента вимагає активізації роботи з подальшого пошуку ефективних форм організації індивідуального навчання студента та його оцінювання.

Список використаних джерел

1. Вища освіта України і Болонський процес / Степко М. Ф., Болюбаш Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В. В., Бабин І. І.; за ред. В. Г. Кременя. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 382 с.
2. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника. *Юридичний журнал*. 2009. № 11. С. 123–127.
3. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 1 липня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
4. Грубінко В. В., Грубінко А. В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів. *Вища освіта України*. Додаток 3, том III (10). 2008 р. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ : Гнозис, 2008. С. 91–101.
5. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право: навчально-методичні матеріали. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. 108 с.
6. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 656 с.
7. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю «081» Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 12.12.2018 р. № 1379. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf> (дата звернення: 25.05.2021).

References

1. *Vyshcha osvita Ukrainy i Bolonskyi protses [Higher education in Ukraine and the Bologna process]* / Stepko M.F., Boliubash Ya.Ia., Shynkaruk V.D., Hrubinko V.V., Babyn I.I.; za red. V.H. Kremenia (2014). Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
2. Hrubinko, A. (2009). Formuvannia istoryko-pravovykh kompetentsii u maibutnoho pravnyka [Formation of historical and legal competencies of the future lawyer]. *Yurydychnyi zhurnal – Legal journal*, 11, 123-127 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine «On Higher Education»] №1556-VII vid 1 lypnia 2014 roku (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 37-38, 2004 [in Ukrainian].
4. Hrubinko, V. V., Hrubinko, A. V. (2008). Stratehii modernizatsii orhanizatsii ta zmistu vyshchoi osvity v konteksti realizatsii Bolonskykh pryntsypiv [Strategies for modernizing the organization and content of higher education in the context of the implementation of the Bologna Principles]. *Vyshcha osvita Ukrainy. Dodatok 3 – Higher education in Ukraine. Annex 3, III (10)*. Tematychnyi vypusk «Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru». Kyiv: Hnozys, 91-101 [in Ukrainian].
5. Hrubinko, A. V. (2021). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain ta rymске pravo: navchalno-metodychni materialy [History of the state and law of foreign countries and Roman law: educational and methodical materials]*. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian].

6. Hrubinko, A. V. (2014). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: navchalnyi posibnyk [History of the state and law of foreign countries: a textbook]*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
7. *Pro zatverzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu «081» Pravo dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [On approval of the standard of higher education in the specialty «081» Law for the first (bachelor's) level of higher education]* (2018). Nakaz MON Ukrainy vid 12.12.2018 r. No 1379. Retrieved from [https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni% 20standarty/12/ 21/081-pravo-bakalavr.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.06.2021.